

Stefan KIENIEWICZ

Powstanie styczniowe

Materiały i dokumenty

Dla badacza naukowego wydawnictwo źródeł będzie zawsze najpiękniejszym sposobem uczczenia historycznej rocznicy. Pomnik to aere perennius, użyteczny dla wielu pokoleń, znakomicie ułatwiający pracę monografistów, jeśli tylko właściwa była koncepcja wydawnictwa oraz rzetelne wykonanie. Stulecie powstania styczniowego pozwoliło zapoczątkować wielkie przedsięwzięcie wydawnicze, które obecnie zbliża się już do ukończenia. Współredaktor całości nie czuje się powołany do oceniania, czy zespół edytorów sprostał swemu zadaniu. Wolno mu jednak wskazać, jakie założenia przyświecały zespołowi i w jaki sposób były realizowane.

Punktem wyjścia była współpraca specjalistów polskich i radzieckich, oparta na umowie Instytutu Historii PAN z Instytutem Słowianoznawstwa AN ZSRR, ze współudziałem władz archiwalnych obu krajów. Porozumienie to stwarzało szansę dotąd nie spotykaną: raz dlatego, że pozwalało sięgnąć do niezwykle bogatych, a trudno dostępnych archiwaliów radzieckich; po wtóre, że podnosiło rangę przedsięwzięcia u nas w Polsce i umożliwiało ambitniejsze plany. Formalnie rzecz biorąc, seria źródeł potocznie zwana „polsko-radziecką”, a zatytułowana: Powstanie styczniowe — Materiały i dokumenty, stanowi jedną całość. Posiada wspólny komitet redakcyjny złożony z trzech członków polskich i trzech radzieckich, czuwający nad całym przedsięwzięciem. W skład kolegium redakcyjnego każdego tomu wchodzi historycy obu krajów. Przedmowy i spisy rzeczy drukowane są w dwóch językach; ujednolicony został też wygląd zewnętrzny tomów, układ indeksów¹, format, okładka, obwoluta itd. Brak im tylko numeracji bieżącej. Tym niemniej część tomów drukowała się (i drukuje) w Polsce, część w Związku Radzieckim. Tempo pracy i metody pracy były nieco inne tu i tam.

Instytut Słowianoznawstwa w Moskwie przystąpił do działania z dużym rozmachem i w ciągu pięciu lat (1961—1965) opublikował siedem tomów objętości 365 arkuszy, wydanych siłami 35 pracowników radzieckich i dwóch polskich. Na tym w zasadzie nasz partner radziecki swoją bezpośrednią aktywność edytorską zakończył.

Instytut Historii PAN pracuje powolniej, mniejszymi środkami i z udziałem mniejszej liczby ludzi. W ciągu pięciu lat (1962—1966) opublikował pięć tomów objętości 200 arkuszy, siłami ośmiu pracowników polskich i tyluż radzieckich. Szósty tom się drukuje, siódmy został oddany do produkcji, następne cztery znajdują się w opracowaniu. Owych sześć tomów jeszcze nie ogłoszonych liczyć będzie orientacyjnie około 280 arkuszy druku, pracuje zaś nad nimi osób kilkanaście.

Intencją komitetu redakcyjnego było, aby w skład każdego tomu wchodziły archiwalia pochodzące z obu krajów. W praktyce, w tomach wydanych w ZSRR dokumenty pochodzenia polskiego stanowią kilka procent objętości. Z pięciu tomów dotąd wydanych w Polsce dwa publikują wyłącznie materiał ze zbiorów radzieckich; w trzech pozostałych przeważa materiał polski. Wśród tomów opracowywanych i zaplanowanych przeważać będzie też materiał z polskich archiwów.

¹ Indeksy nazwisk zaopatrzone w krótkie informacje biograficzne, w celu odciążania przypisów.

Pierwotnie przyjętą zasadą naszego wydawnictwa było publikowanie wyłącznie ineditów. Od tego jednak wypadło odstąpić. Wszystkie dokumenty ogłasza się w języku oryginału. (Tomy publikowane w ZSRR dodają petitem tłumaczenie tekstów publikowanych w języku innym niż rosyjski).

Sprawą kardynalną była zasada kompozycji poszczególnych tomów. Mieliśmy do wyboru dwie drogi krańcowo odmienne: publikację integralną oddzielnych zwartych zespołów albo też publikację dokumentów różnej proveniencji, odnoszących się do jednego tematu². Droga pierwsza dawała użytkownikowi zupełny lub prawie zupełny równoważnik archiwalnego oryginału, lecz oczywiście mogła udostępnić tylko znikomą część zespołów istniejących. Druga droga otwierała szersze perspektywy, ale nie gwarantowała odbiorcom wyczerpania kwerendy. W praktyce w większości poszliśmy drogą pośrednią. Zasadą kompozycji tomu był zwykle temat; dążyliśmy natomiast, zwłaszcza w tomach przygotowywanych w Polsce, do ograniczenia przypadkowości doboru dokumentów, do możliwie precyzyjnego określenia kryteriów doboru.

Kompozycja tomów wydawanych w ZSRR jest absolutnie klarowna od strony tematyki. Dwa tomy poświęcono rewolucyjnym stosunkom rosyjsko-polskim, dwa powstaniu na Ukrainie, dwa — na Litwie i Białorusi. Tom siódmy — zresztą najwcześniej wydany — to Zeznania i zapiski Oskara Awejdego³. Składa się on z dwóch części. Pierwsza zawiera w układzie chronologicznym 25 dokumentów pochodzących z trzech różnych zespołów akt śledczych: w tym cztery zeznania Awejdego oraz towarzyszącą im, komentującą je korespondencję władz policyjno-śledczych. Część druga to przedruk słynnych Zapisek o powstaniu polskim, drukowanych w 1866 r. w trzydziestu egzemplarzach, z których do dziś dochowało się tylko parę. W ten sposób omawiany tom udostępnił najważniejsze z zeznań Awejdego odnoszących się do całości powstania wraz z korespondencją naświetlającą okoliczności napisania tych zeznań. Niektóre inne zeznania Awejdego trafiły do dalszych tomów tejże serii, bądź to ze względów proveniencyjnych, bądź tematycznych.

Dwa tomy źródeł pt. Współpraca rewolucyjna polsko-rosyjska⁴ ilustrują jedno z najważniejszych i zarazem najbardziej kontrowersyjnych zagadnień powstania styczniowego; dostarczają też badaczom przedmiotu jedyną w swoim rodzaju, gdy idzie o różnorodność i obfitość, podstawę badawczą. Te dwa tomy podzielono na jedenaście rozdziałów tematycznych (m. in. rozdział III: Petersburska organizacja oficerska; rozdział IV: Organizacja rewolucyjna oficerów rosyjskich w Polsce; rozdział IX: Przygotowania powstania nad Wołgą i na Uralu; rozdział X: Rosjanie w szeregach powstańców itd.). Układ dokumentów jest chronologiczny w obrębie każdego rozdziału, ale mamy też zbiorczy spis chronologiczny wszystkich dokumentów zamieszczonych w obu tomach. W 95% pochodzą one z lat 1861—1866, wchodzą zaś w grę następujące główne kategorie: publicystyka rewolucyjna rosyjska i polska, korespondencja rewolucjonistów, zeznania śledcze, doniesienia agenturalne i korespondencja urzędowa. Rosyjskie ulotki rewolucyjne odnoszące się do sprawy polskiej znalazły się tu chyba w komplecie, innego typu dokumenty — w wyborze, stosunkowo obfitym. Korespondencje i zeznania to przeważnie inedita, ale nie brak także tekstów publicystycznych dotąd nie uwzględnianych w badaniach naukowych. Składające się na te dwa tomy 502 dokumenty pochodzą z jedenastu archiwów i bibliotek, z około pięćdziesięciu zespołów. Liczba archiwaliów przejranych przez zespół edytorski, wykorzystanych we wstępach do poszczególnych rozdziałów, w obszernych i gruntownych przypisach oraz w biogramach indeksowych, jest wielokrotnie większa. Innymi słowy, mamy tu do czynienia z bardzo bogatą selekcją dokumentów, zaopatrzoną w erudycyjny komentarz. Zważywszy na bezmiar źródeł odnoszących się do zagadnienia rewolucyjnej współpracy polsko-rosyjskiej, nie było chyba innego wyjścia, jeśli się chciało materiał tak

² Przykładem pierwszej drogi mogą być, na odcinku powstania styczniowego: Proces Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego. Akta Audytoriatu Polowego z lat 1863—1864. Pod red. E. Halicza, t. I—IV, Warszawa 1960—1961. Albo też: Raporty polityczne konsulów generalnych Francji w Warszawie 1860—1864. Opracowała I. Koberdowa, Wrocław 1965. Przykładem drugiej drogi: Demokracja polska w powstaniu styczniowym. Wybór źródeł, pod red. E. Halicza, Wrocław 1961. Albo też: Żydzi a powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty. Opracowali A. Eisenbach, D. Fajnhauz, A. Wein, Warszawa 1963.

³ Zeznania śledcze i zapiski Oskara Awejde. Redaktorzy: S. Kieniewicz, I. Miller, Moskwa 1961 (nakład 1850 egz.).

⁴ Współpraca rewolucyjna polsko-rosyjska. Kolegium redakcyjne: W. Dżakow, S. Kieniewicz, I. Miller, T. Snytko, t. I—II, Moskwa 1963 (nakład 1800 egz.).

rozproszony zbliżyć do badaczy. Sygnatury dokumentów publikowanych oraz powoływanych w przypisach ułatwiają kwerendę kontrolną badaczowi i spragnionemu dalszych szczegółów.

W podobny sposób zostały skompletowane dwa tomy „ukraińskie”⁵ oraz dwa „litewsko-białoruskie”⁶. W „ukraińskich” wszystkie dokumenty uszeregowano chronologicznie; każdy z dwóch tomów „litewsko-białoruskich” podzielono na rozdziały według sześciu „północno-zachodnich” guberni; na czele zgrupowano w rozdziale „ogólnym” dokumenty odnoszące się do całego kraju. Przeważa w tych czterech tomach korespondencja urzędowa władz carskich. Drugi tom „ukraiński” uwzględnił w niewielkiej mierze korespondencję władz austriackich ze Lwowa, dotyczącą Galicji Wschodniej; podobnie drugi tom „litewsko-białoruski” pomieścił kilka dokumentów z akt Rządu Gubernialnego Augustowskiego, odnoszących się do północnej Suwalszczyzny. W stosunkowo niewielkim wyborze uwzględniono w tych czterech tomach także źródła pochodzenia powstańczego: odezwy i korespondencję, w znacznej części dotąd nieznaną polskim badaczom. Materiał zawarty w omawianych czterech tomach odnosi się nie tylko do ruchu narodowego polskiego (praca organiczna, manifestacje patriotyczne, konspiracja, walka zbrojna, represje caratu), ale i do innych zagadnień, np. do konspiracji narodowych ukraińskich oraz do klasowych ruchów chłopskich na Litwie i Białorusi. Kryteria selekcji w stosunku do dokumentów naświetlających tak różne tematy nie były, jak się zdaje, jednakowe. Istnieje też niewspółmierność pomiędzy objętością dwóch tomów „litewsko-białoruskich”: 58 arkuszy wydawniczych dla lat 1861–1862, 51 arkuszy dla lat 1863–1864. Zapewne przy drugim tomie weszły w grę względy oszczędnościowe. Tak czy owak, udostępniono nam bogatą kolekcję dokumentów, w ogromnej większości dotąd nie publikowanych⁷, co może tylko ucieszyć badacza. Brakuje mu jedynie jasnego rozeznania co do proporcji ilościowej i jakościowej pomiędzy tym, co ogłoszono drukiem, a tym, co archiwa jeszcze zawierają.

Z tomów źródeł ogłoszonych w Polsce dwa pierwsze oparły się na archiwaliach krajowych. Jeden z nich poświęcono sprawie chłopskiej⁸, drugi ruchowi politycznemu 1861 r.⁹ W obu przypadkach zawężono dobór dokumentów, co znalazło wyraz i w tytule. Przy tomie: Chłopi i sprawa chłopska w latach 1863–1864, ograniczono się do dokumentów z terenu guberni radomskiej z lat 1863–1864; przy tomie: Ruch polityczny 1861 r., dano podtytuł: Manifestacje na prowincji. Wyłączono zatem Warszawę, a także chłopski ruch oporu. Wydawcy mieli do czynienia z bazą źródłową silnie przetrzebioną, o wiele szczuplejszą w porównaniu z archiwaliami radzieckimi. Tym bardziej konsekwentnie ograniczyli się do publikacji dokumentów z niewielu tylko tomów korespondencji urzędowej, dążąc do wydobycia z tych tomów wszystkiego, co istotne dla danego tematu. Tak więc tom: Chłopi i sprawa chłopska, oparto na 27 woluminach pochodzących z pięciu zespołów lokalnych władz cywilnych i wojskowych z Radomia i Kielc. Nielicznych uzupełnień (głównie wykazów uczestników powstania) dostarczyło Archiwum Główne Akt Dawnych: w aneksie zamieszczono kilka dokumentów uzyskanych w spóźnionym terminie z archiwów moskiewskich. Silniej jeszcze skoncentrowano podstawę źródłową tomu: Ruch polityczny 1861 r. W grę wchodzi tylko osiem woluminów z dwóch zespołów: Komisji Spraw Wewnętrznych i Rządu Gubernial-

⁵ Ruch społeczno-polityczny na Ukrainie w 1856–1862 r. Kolegium redakcyjne: E. Halicz, W. Koroluk, G. Marachow, S. Pilkiewicz, F. Szewczenko, Kijów 1963 (nakład 2000 egz.); Ruch społeczno-polityczny na Ukrainie w 1863–1864 r. Kolegium redakcyjne: E. Halicz, W. Koroluk, M. Leszczenko, G. Marachow, S. Pilkiewicz, Kijów 1964 (nakład 820 egz.). Współpatronami tych dwóch tomów były: Instytut Historii Akademii Nauk USRR oraz Zarząd Archiwów USRR.

⁶ Ruch rewolucyjny na Litwie i Białorusi 1861–1862 r. Kolegium redakcyjne: W. Dżakow, S. Kieniewicz, S. Łazutka, I. Miller, E. Rozauskas, K. Szabunia, W. Żygałow, J. Żiugżda, Moskwa 1964 (nakład 1500 egz.). Powstanie na Litwie i Białorusi 1863–1864 r. Kolegium redakcyjne: W. Dżakow, S. Kieniewicz, I. Miller, W. Nieupokojew, E. Rozauskas, K. Szabunia, W. Żygałow, J. Żiugżda, Moskwa 1965 (nakład 1700 egz.). Współformantami tych dwóch tomów były Instytuty Historii Akademii Nauk LSRR i BSRR zarządy archiwów tychże Republik.

⁷ W tomie: Ruch społeczno-polityczny na Ukrainie w 1863–1864 r. zamieszczono długi niemiecki memoriał Z. Kaczkowskiego: Chronologische Übersicht der politischen Bewegung in Ostgalizien im Jahre 1863 seit Anfang des Jahres bis Ende November, znany z publikacji E. Barwińskiego: Zygmunt Kaczkowski w świetle prawdy, Lwów 1920. W tomie: Ruch rewolucyjny na Litwie i Białorusi 1861–1862 r. przedrukowano kilkanaście dokumentów z niedawno wydanego zbioru: Крестьянское движение в Белорусии после отмены крепостного права, Минск 1959.

⁸ Chłopi i sprawa chłopska w powstaniu styczniowym. Materiały z terenu guberni radomskiej. Redaktorzy: S. Kieniewicz–I. Kostjuško, Wrocław 1962 (nakład 1150 egz.).

⁹ Ruch rewolucyjny 1861 r. w Królestwie Polskim. Manifestacje na prowincji. Redaktorzy: S. Kieniewicz–I. Miller, Wrocław 1963 (nakład 950 egz.).

nego Lubelskiego; z trzech innych zespołów wydobyto po kilka pozycji uzupełniających. Gwoli większej wartości drukowano w tym tomie najczęściej tylko raporty z terenu, a zarządzenia odgórne, przeważnie formalne, referowano w przypisach. Krótkie raporty o wydarzeniach mniejszej wagi podano w regestach. W omawianych dwu tomach znalazły się wyłącznie inedita.

Trzeci z kolei tom wydany w Polsce zawiera korespondencję namiestników Królestwa Polskiego: M. Gorczakowa, M. Suchozaneta i K. Lamberta z Petersburgiem, a mianowicie z Aleksandrem II i A. Gorczakowem, za czas od stycznia do października 1861 r.¹⁰ W tym tomie bardziej jeszcze zbliżono się do publikacji integralnej, gdyż pominięto z odnośnej korespondencji tylko niewielką liczbę pism bez politycznego znaczenia. Materiał ten pochodzi z dwóch zespołów: z akt Pałacu Zimowego oraz z archiwum rodu Gorczakowych. Wydawcy rozporządzali nie tylko oryginałami, ale i brulionami wielu listów, z cennymi nieraz, merytorycznymi odmiankami. Włączono do omawianego tomu również telegramy wymieniane pomiędzy Warszawą a Petersburgiem, a mianowicie z Aleksandrem II i A. Gorczakowem, za czas od stycznia do października 1861 r., mimo że większość ich została opublikowana już w 1882 r. Porównano tę dawną publikację z oryginalnymi blankietami (a po części i brulionami) telegramów, co dało sposobność do licznych sprostowań i uzupełnień. W sumie udostępniono pierwszorzędny, a prawie dotąd nie znany materiał źródłowy do polityki caratu w sprawie polskiej w tych przelotowych miesiącach.

Następny tom¹¹ zawiera też wyłącznie materiały radzieckie, mianowicie kolekcję zeznań składanych w Warszawskiej Komisji Śledczej i przywłaszczonych przez jednego z prowadzących śledztwo oficerów, Piotra Cugałowskiego. Kolekcja ta znajduje się obecnie w Bibliotece Publicznej im. Sałtykowa-Szczedrina w Leningradzie¹². Ze względu na ogromną objętość tego zbioru (dwadzieścia tomów, około 6500 stron) wypadło zastosować daleko idącą selekcję. Opublikowano 91 zeznań najważniejszych: głównie O. Awejdego, W. Daniłowskiego, Z. Janczewskiego, K. Majewskiego i W. Rudnickiego. Zeznania te ugrupowano w trzynastu działach tematycznych. Najbardziej interesujące z nich to charakterystyki głównych działaczy powstania, sprawa broni, prasa powstańcza, Warszawa w dobie powstania, Ukraina i Galicja w powstaniu. Po części zeznania te są uzupełnieniami zeznań już wcześniej złożonych i znanych z innych publikacji.

Omówione dotąd cztery tomy zawierały wyłącznie materiał z kancelarii władz zaborczych, nawet gdy w grę wchodziły składane przed zaborcą zeznania powstańców. Zespół edytorski od początku brał pod uwagę publikację dochoowanych materiałów powstańczych, jednakże przygotowanie jej okazało się wyjątkowo trudne ze względu na rozproszenie odnośnych archiwaliów i druków ulotnych. Zaczęto od stosunkowo łatwiejszej reedycji prasy tajnej z lat 1861–1864. Główne biblioteki polskie posiadają te gazetki w swych zbiorach, ale rzadko kiedy w komplecie; niektóre egzemplarze są unikatami, inne są w bardzo złym stanie na skutek nieustannego użycia. Reedycja była więc potrzebą pilną. Tom ogłoszony¹³ zawiera tylko połowę materiału; mianowicie 28 tytułów (160 numerów oraz dodatki) tych tajnych czasopism, które zaczęły się ukazywać przed 1 IV 1863 r. W reedycji tej zaznaczono regestami wszystkie ogłoszone w prasie tajnej odezwy i dekrety Rządu Narodowego, ponieważ znajdują się one w innym tomie niniejszej serii. Reedycja każdej gazetki została poprzedzona zwięzłą informacją o składzie redakcji, miejscu druku, okolicznościach założenia i przerwania wydawnictwa.

Następny z kolei tom, który ukaże się w końcu 1968 r., jest centralnym tomem naszej serii. Zamieszczono w nim wszystkie dochowane a odnalezione dokumenty Komitetu Centralnego i Rządu Narodowego, jak również naczelnika miasta Warszawy: odezwy, dekrety, rozporządzenia, ogłoszenia i korespondencję urzędową, poczynając od Zarysu organizacji narodowej, z 23 VII 1862 r., a kończąc na ostatnim rozkazie dziennym Waszkowskiego z 27 IX 1864 r. Wyłączono z tego zbioru korespondencję Rządu

¹⁰ Korespondencja namiestników Królestwa Polskiego z 1861 roku. Redaktorzy: S. Kieniewicz, I. Miller, Wrocław 1964 (nakład 850 egz.).

¹¹ Zbiór zeznań śledczych o przebiegu powstania styczniowego. Redaktorzy: S. Kieniewicz, T. Kopriewowa, I. Miller, Wrocław 1965 (nakład 900 egz.).

¹² Dwa tomy oderwane od tej kolekcji trafiły w swoim czasie do Biblioteki Jagiellońskiej. Zawartość ich została opublikowana w tomie: Zeznania śledcze o powstaniu styczniowym, wyd. S. Kieniewicz, Wrocław 1956.

¹³ Prasa tajna z lat 1861–1964, cz. 1. Redaktorzy: S. Kieniewicz – I. Miller, Wrocław 1966 (nakład 500 egz.).

Narodowego z Władysławem Czartoryskim, ogłoszoną przez A. Lewakę, a także pisma Wydziału Wojny Rządu Narodowego, które znajdują się w osobnym tomie Militariów. Włączono nie tylko inedita rękopiśmienne, druki ulotne i dokumenty ogłaszane w prasie powstańczej, ale też pozycje przedrukowywane później, w XIX i XX w. Dokumenty opublikowane w innych tomach naszej serii (zwłaszcza w tomach „litewsko-białoruskich” i „ukraińskich”) oraz w wydawnictwie: Proces Romualda Traugutta, zasygnalizowano rejestrami. Włączono wreszcie, ale jako osobne działy, dochowane szczątki akt Wydziałów Wykonawczych Rządu Narodowego na Litwie i Rusi, a to z tego względu, że do odnośnych tomów wydanych w ZSRR trafiła tylko niewielka ich część.

Realizacja tak pojętego tomu nasuwała jedno niebezpieczeństwo: przeoczenia i pominięcia wielu dokumentów. Ich rozproszenie było wręcz niewiarygodne: poza zbiorami druków i rękopisów głównych bibliotek i archiwów polskich odnajdywaliśmy pojedyncze, niekiedy cenne pozycje (oryginały, odpisy, tłumaczenia) w zespołach korespondencji nie związanej z powstaniem styczniowym, w rękach prywatnych, w rzadkich broszurach, w rocznicowych i nierocznicowych numerach dziesiątków czasopism. Dzięki pomocy radzieckich kolegów uzyskaliśmy w mikrofilmach dziesiątki cennych pozycji z Moskwy, Wilna, Kijowa i Lwowa. Dalsze pozycje napływały z Pragi, Wiednia, Paryża, Londynu, nawet z Chicago. Napływ trwał, gdy już tom oddany był do druku; pozycje spóźnione daliśmy do suplementu, poza kolejnością chronologiczną. Nie wyłączamy, że pojawią się jeszcze nowe, które wypadnie zamieścić w następnych tomach. Nie chcąc opóźnić dłużej wydawnictwa tak bardzo potrzebnego, wydawcy zdecydowali się ponieść ryzyko niekompletności.

W 1967 r. oddany został do druku tom siódmy z kolei, pt. Zabór pruski w powstaniu styczniowym. Opracowali go Z. Grot i F. Paprocki ze współudziałem F. H. Gentzena, który dostarczył dokumentów z akt władz centralnych pruskich. Redaktorem serii zależało bardzo na tym tomie, oraz na przypomnieniu, że ruch narodowy 1863 r. ogarniał nie tylko zabór rosyjski. Wydawcy mieli tym razem do czynienia z bardzo obfitą dokumentacją pochodzenia pruskiego i bardzo szczupłą polską. Znaczna część dokumentów lokalnych władz narodowych w zaborze pruskim dochowała się też w aktach władz pruskich, w niemieckich tłumaczeniach. W tej sytuacji możliwe było tylko pójście za wzorem tomów „ukraińskich” i „litewsko-białoruskich”, tzn. danie obfitej selekcji dokumentów różnej proveniencji, naświetlających zarówno postawę i aktywność społeczeństwa polskiego i władz narodowych, jak też akcję zwalczania ruchu przez władze pruskie. Ogłoszone dokumenty władz zaborczych są ineditami: dokumenty powstańcze uzupełniono niewielką liczbą przedruków¹⁴. Większość materiałów dotyczy Poznańskiego, jako prowincji najmocniej zaangażowanej w akcję pomocy powstaniu. Zilustrowano jednak, w miarę zachowania materiałów, również udział Pomorza Gdańskiego, Warmii, Mazur i Śląska.

Na edytorskim warsztacie znajdują się w obecnej chwili cztery dalsze tomy: a) druga i ostatnia część Prasy tajnej; b) druga część Korespondencji namiestników, obejmująca okres od listopada 1861 do maja 1863; c) tom: Dokumenty wojskowe powstania styczniowego (akta Wydziału Wojny Rządu Narodowego oraz korespondencja powstańczych władz wojskowych), redaktor Emanuel Halicz; d) Akta Zjednoczenia Emigracji Polskiej z lat 1866–1870 (protokoły posiedzeń i wybór korespondencji, ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu), redaktor: Celina Bobińska. W dalszej perspektywie figurują jeszcze trzy tomy: e) trzeci i ostatni tom Korespondencji namiestników, doprowadzony do lata 1864 r.; f) Zarys dziejów powstania 1863 r., pióra Zdzisława Janczewskiego (ze zbiorów Biblioteki Publicznej w Leningradzie); g) Galicja w powstaniu styczniowym. W ten sposób „polsko-radziecka” seria źródeł do dziejów powstania styczniowego zamknęłyby się liczbą 21 tomów.

O wartości i znaczeniu tego przedsięwzięcia trudno mówić współkierownikowi. Mogę jedynie wskazać, że w Związku Radzieckim odnośne odpowiednie prace edytorskie wciągnęły do pracy nad historią powstania styczniowego liczną grupę badaczy, że na podstawie przygotowywanych lub już wydanych tomów ukazała się poważna liczba opracowań i przyczynków¹⁵. W Polsce prace ogłoszone drukiem na

¹⁴ Wykorzystano zwłaszcza wydawnictwo J. Łukaszeńskiego, Zbór pruski w powstaniu styczniowym, Jassy 1868, będące już dziś rzadkością bibliograficzną.

¹⁵ Ważniejsze z nich zestawiono w przedmowie do dzieła W. Djakowa i I. Millera: Ruch rewolucyjny w armii rosyjskiej a powstanie styczniowe, Wrocław 1967.

stulecie powstania styczniowego korzystały z tego wydawnictwa lub zbieranych doń materiałów tylko w niewielkim stopniu. Za to przygotowywane obecnie, nowe monografie korzystają i korzystać będą z tak bogatego, drukowanego zbioru na pewno w całej rozciągłości.

L'Insurrection de 1863

Matériaux et documents

Le centenaire de l'Insurrection de 1863 incita les chercheurs à entreprendre des travaux nouveaux dans le domaine de l'édition de sources. L'initiative en fut prise par un comité polono-soviétique composé de trois érudits polonais et de trois érudits représentant l'URSS. Les travaux eurent pour base un accord entre l'Institut des Études Slaves de l'Académie des Sciences de l'URSS et l'Institut d'Histoire de l'Académie Polonaise des Sciences, ce qui permit l'accès aux archives dans l'Union Soviétique et d'enrichir considérablement la nouvelle publication intitulée: L'Insurrection de 1863, Édition des documents.

Une partie des volumes s'imprime dans l'Union Soviétique, l'autre en Pologne. Au cours des années 1961—1965 ont paru sept volumes russes (deux volumes sur la collaboration révolutionnaire russo-polonaise, deux sur l'insurrection d'Ukraine, deux sur l'insurrection de Lithuanie, le septième sur l'insurrection de Biélorussie), ainsi que cinq volumes polonais (le problème paysan-premier volume, le mouvement politique en 1861 — second volume, le troisième avec la correspondance politique des gouverneurs du Royaume de Pologne, le quatrième avec les dépositions faites devant le Comité d'Instruction de Varsovie — collection de Cugałowski, le cinquième volume avec la presse secrète de l'Insurrection embrassant les années 1861—1864; le sixième volume, mis sous presse en 1967, contient les documents du Comité Central, du Gouvernement National et du chef de la ville de Varsovie).

Le lecteur trouvera dans le présent rapport une revue des divers volumes destinés à réunir un grand nombre de documents non-publiés jusqu'ici; l'auteur discute en plus la méthode d'édition utilisée à cette oeuvre d'équipe.

Tłumaczyła Zofia Sławska